

biga», dictamen tan imprecís com arbitrari i improbable. Doncs, com que tots els sondeigs aràbics han estat vans s'imposava suggerir, com vaig fer en *E.T.C.* I, 254, origen o transmissió mossàrab.

Perquè és segur, segons totes les dades i indicis, que és un nom molt antic i per tant anterior al domini sarraí. En totes hi ha proves fermes d'una població antiga i prou important en temps romans. Les impressionants troballes d'objectes d'art greco-romà i orientals o greco-romans del «tesor de Xàbia, i el sepulcre romà del qual es trobà un bell fris esculpit en baix relleu que reportà i descriuí Chabàs (*El Arch.* I, 31), després més troballes gregues a la collada de *Montgó* damunt Jesús Pobre (*El Arch.* V, 59). Total coincidència geogràfica amb la factoria grega, massaliota, HEMEROSCOPION, nom ben documentat pels millors geògrafs antics. Estrabó dóna Ἡμεροσκοπειον com lloc visible de lluny, des de mar (III, 4.6), prop d' *Artemision* = *Dianion* que és el nom que els romans donaren a la ibèrica *Diniú* 'Dènia' per la casual semblança amb el ll. *Diana* (= *Artemis* dels grecs), veg. més completa explicació en l'ed. G. Budé d'Estrabó 65.13.

També sabem que Sertori en el S. I a.d.J.C., en féu una base militar, i potser civil, per plantar cara als generals pompeians. Figura així mateix en Avienus (v. 47): «habitata pridem hoc civitas, nunc iam solum vacuum». Si bé aquesta adaptació del periple massaliota del S. VII a.C. ha barrejat i confós talment l'ordre del perdut original, que impedeix deduir la situació d'aquesta *civitas* però resta com eloqüent testimoni de la seva remota antigor. Altrament, en tenim més dades entre ells les de l'antiquíssim Artemidor d'Efès, que la descriu com una vella ciutat «hispanica», refeta i repoblada com una colònia dels focuus «Hēmeroskopeion, polis Keltibērōn fokaiōn apoikos» en diu en el tractat II, dels seus *Geographumena*, anàlogament Stephanos de Bizanci.

Del conjunt d'aquestes dades resulta, que aquest nom s'aplicà alhora —o successivament— a un promontori, alt i visible des de lluny (doncs, probt. El Montgó i Cap de St. Antoni ja els ajunten Estrabó i el doc. de 1301); després a una ciutat indígena (Artemidor, Avienus), posteriorment despoblada (Avienus) i en fi restablerta pels focuus de Marsella com una sub-colònia llur (*apoikos*) (Artemidor i Stephanos). A la situació damunt l'alt promontori correspon el nom que li donaren els Grecs (de σκοπεῖν 'guaiter' + ἡμέρα 'dia'), és a dir 'la guaita diürna', 'el guia visible de dia' perquè no li feia falta cap far amb llum!

Però els traficants grecs, als quals aquella ensenada forní una oportunitatíssima acollida de descans i aprovisionament, a mig camí de la llarga travessa fins a Μαλακκη i les Columnes d'Hèrcules, repoblaren la ciutat abandonada, i l'anaren proveint tan bé d'edifi-

ció i de luxós i artístic confort com ens deixen comprendre les troballes del Tresor de Xàbia. Doncs dels germans d'aquells herois navegants, que ens descriuen Homer o Teòcrit, malgastant el temps d'embarcar-se, i desafiant les iredes de Poseidon, per tal de no perdre la cisellada copa o la púrpura que els han promès Menelau o Helena o Filadelfi com a present d'hospitalitat. Tant de confort i menjussa! Que després servirà de base a l'exèrcit de Sertori. El vell nom indígena es va oblidar, l'ignorem del tot i va quedar-hi el grec, tornasolat de llatí.⁵

Ara bé el que ha impedit cercar en HEMEROSCOPIUM la font del nom de *Xàbia*, és l'aparent impossibilitat de veure-hi una filació fonètica; car era certament de grans proporcions la diferència entre l'ètimon grec i la forma mossàrab arabitzada *Xàbia*. Però tinguem present la distància bi-mil·lenària que separa l'*apoikos* d'Artemidor dels docs. del S.XIII; sinó també que és nom passant pels llavis de gent de llengües canviant; pels filtres succesius: de la fonètica del grec al llatí, del llatí al romànic (mossàrab), d'aquest a la fon. aràbiga i, en fi, a la del català.

El grec n'havia deixat el primer llevat, i de la importància i expansió de l'establiment grec en aquell trajecte de costa, en dóna altra prova l'haver-s'hi fet allí prop una altra colònia menys important, citada per Estrabó i per Artemidor (cf. Figueres Pacheco *GGRV*, 155), que sembla haver estat cap a l'illot del Portitxol, ben poc al S. de Xàbia. Ara bé, això és una hel·lenització del nom ibèric del riu SALO, -ONIS [més sobre aquest a l'art. *Xaló*, infra.] arran de Xàbia. Assenyala allí En Figueres que hi havia (i fins hi ha) salines, que evidentment interessaren els comerciants grecs. I així, sabent que SALO era derivat del indoeur. i ll. SAL, ho transposaren en un derivat del mot grec germà αλς d'on Ἄλωνη.

Però el nom hel·lènic de Xàbia passà de seguida a l'ús de gentes d'altra llengua. En particular la gent de mar —pescadors, navegants de cabotatge i d'altura— se'n servien de «senya» o «enfilada», visible de lluny i a tothora. Un nom tan llarg i feixuc estava abocat a síncope i simplificacions. Majorment quan passà a ser usat sobretot per gent de llengua aràbiga, amb la irresistible tendència d'aquesta a escurçar dràsticament els mots i noms manlevats de les altres llengües tendint sempre a llur sistema «triliter» (tres consonants només, en l'arrel). Recordem llur deformació del nom d'Alexandre el Gran (convertit per ells en 'Iskänder); del ll. EXERCITUS en 'askar; de αποπληγια en a(l)-fāhīg (cf. l'arrt. *alferecia*, -essis del *DECH* i del *DECat*), del persa *sirkanğubin* adés en *sikbağ*, adés en *iskebeğ* ('escabex').

És doncs ben concebible que els navegants de llengua aràbiga (o siris o egipcis) que (en tràfic o en cors, en pau o en guerra) ja devien infestar per aquestes costes des del S.VI o VII, vagin mutilar el feixuc